

Розділ III. СОЦІОЛОГІЯ

УДК 364.614.8

В.М. Федоренко, канд. соціол. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ГЛОБАЛІЗОВАНИЙ СВІТ ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА: ДІЙСНІСТЬ І СПОДІВАННЯ

Розглянуто різні погляди щодо процесу глобалізації, який є домінуючою тенденцією світового розвитку. Проаналізовано сучасний стан світової економіки, запропоновано шляхи виходу із глобальних економічних та екологічних криз, що загрожують людству.

Ключові слова: глобалізація, міжнародна криза, екологія, навколишнє середовище, технічний прогрес.

Рассмотрено различные точки зрения на процесс глобализации, который является доминирующей тенденцией мирового развития. Проанализировано современное состояние мировой экономики, предложено пути выхода из глобальных экономических и экологических кризисов, угрожающих человечеству.

Ключевые слова: глобализация, международный кризис, экология, окружающая среда, технический прогресс.

The article deals with different perspectives on the process of globalization, which is the dominant trend of world development. The author analyzes the current state of the global economy, offers a way out of the global economic and environmental crisis that threatens humanity.

Key words: globalization, international crisis, ecology, environment, technological progress.

Постановка проблеми. Сьогодні неможливо говорити про ізольованість процесів, які відбуваються в різних регіонах земної кулі. Фундаментальні зміни в економіці та соціальній структурі суспільства, найбільші науково-технічні досягнення, створення загальносвітового інформаційного простору ведуть до формування нового типу людської цивілізації – глобальної.

Глобалізація, тобто сукупність процесів становлення більш-менш єдиних загальносвітових систем в економіці, фінансах, технологіях, політико-правовій сфері, інформаційному середовищі, а також у сфері культури та інших сферах людської життєдіяльності, являє собою найбільш помітну, домінуючу тенденцію сучасного світового розвитку. Механізми й характер зазначених процесів, розглянуті із глобального погляду, є досить складними і неоднозначними. Проблема також загострюється в силу свого взаємозв'язку з політичними та економічними факторами. У кожному випадку немає нічого дивного в тому, що вчених турбує нинішня ситуація у світі.

Метою статті є аналіз сучасного стану світової економіки, пошук шляхів виходу із глобальних економічних та екологічних криз, які загрожують людству.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню та осмисленню глобалізації присвячено безліч досліджень, наукових, філософських, публіцистичних робіт. Однак при цьому, як зазначає У. Бек, «глобалізація є ... найменш з'ясованим, ймовірно, найбільш незрозумілим, заплутаним, політично ефективним словом (гаслом, зброєю в суперечці) останніх років і залишиться таким найближчим часом» [2, с. 40].

Це пояснюється, по-перше, тим, що глобалізація – відкрита, багатоаспектна і багаторівнева реальність. Її системоутворюючі параметри виробляються в самому процесі формування глобального світу. По-друге, цей процес охоплює практично всі сфери суспільного життя – соціальну, економічну, політичну, духовну. По-третє, різноманіття визначень пов'язано з тим, що наукові дослідження відображають різні ракурси бачен-

ня глобалізації, характерні для фахівців у різних галузях знання. По-четверте, це різноманіття обумовлено відмінностями цілей дослідження, ідеологічних орієнтирів і т. ін.

На думку П. Ф. Друкера, зміни, які нині відбуваються, пов'язані з глибокою трансформацією світу, коли протягом кількох десятиліть суспільство перебудовує себе: погляд на світ, основні цінності, соціальну і політичну структуру, культуру, ключові інститути [4].

Є різне, часто діаметрально протилежне оцінювання глобалізації. Одні бачать швидке настання світлого майбутнього людства без кордонів. Так, директор Лондонської школи економіки та один з теоретиків глобалізації Е. Гідденс зазначає, що «у глобалізації маса переваг у всіх сферах життєдіяльності світової спільноти. Її немає альтернативи» [11, с. 55].

Інші дослідники глобалізації пророкують свого роду апокаліпсис у вигляді неминучої американізації всього світу і перетворення культурного різноманіття сучасної цивілізації в уніфіковану сіру казарму «макдональдсів», дешевих снікерсів, джінсів, комп'ютерних ігор і телевізійних серіалів.

Однак, незалежно від оцінювання дослідниками глобалізації, більшість з них дотримується погляду, що сучасний світ переживає певний критичний період, який визначається як точка біфуркації, перехідний вік, епоха невизначеності і т. ін.

Р. Робертсон, який є одним із розробників теорії глобалізації, визначає її як двоєдиний процес перетворення загального в особливе й особливого у загальне. Вчений дає таке визначення: «Глобалізація відноситься до стиснення світу та інтенсифікації світової свідомості як єдиного цілого, до конкретної глобальної взаємозалежності та усвідомленню глобального цілого» [20, с. 8].

У. Андерсон визначає глобалізацію як «потік конвергуючих сил, які створюють справді єдиний світ». На його думку, ті, хто усвідомлює це, вже живуть у «першій глобальній цивілізації», «глобальній системі систем», що визначає всі світові процеси [18, с. 122-123].

На думку деяких авторів, глобалізація являє собою європейський феномен, оскільки «в західній частині європейського континенту найбільш швидко відбувається детеріторіалізація соціальних і особливо політичних норм», що проявляється в розмиванні національних кордонів і збільшення ролі та значення наднаціональних начал [19, с. 4].

Як бачимо, багато дослідників вважають, що глобалізація – процес формування такого світового суспільства, яке виходить за національно-державні кордони і якому притаманні певні спільні економічні, політичні, екологічні, соціокультурні та цивілізаційні характеристики.

Інформаційні технології, транспортні магістралі, телекомунікації та інші технічні досягнення цивілізації істотно послабили значущість географічного простору. Почала формуватися нова економіка, заснована на принципах багатомірного комунікативного простору. Посилюється поляризація світового господарства, де утворюються наднаціональні полюси економічного і технологічного розвитку.

В.М. Коллонтай трактує глобалізацію як специфічний варіант інтернаціоналізації господарського, політичного і культурного життя людства, орієнтованої на форсовану економічну інтеграцію в глобальних масштабах з максимальним використанням науково-технічних досягнень і вільноринкових механізмів, інтегруванням сформованих

національних утворень, докорінною зміною соціальних, культурно-цивілізаційних і природно-екологічних імперативів [7].

Глобалізація приводить до зменшення ролі державних кордонів, збільшення мобільності праці і капіталу, розвитку єдиних стандартів і норм і, отже, уніфікації світу. Відбувається корінна трансформація і зміна національних інститутів державної влади. У. Бек зазначає, що глобалізація – це процеси, в яких національні держави та їх суверенітет влітаються в павутиння транснаціональних акторів і підкоряються їх владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності [2, с. 26].

Більшість розуміє під глобалізацією процес поширення на весь світ західних моделей економіки та культури, переважно американського зразка. Провідні західні держави вимагають максимального простору для дії економічних (вільноринкових) сил і обмеження основних форм державного впливу на господарський розвиток. Це супроводжується зростаючою соціально-економічною поляризацією між країнами і всередині країн, посиленням торговельних і валютних воєн, загостренням екологічних проблем та іншими суперечностями.

Безумовно, процеси глобалізації відкривають перед країнами і суспільствами нові можливості, але при цьому несуть з собою і нові виклики. Використання цих можливостей і протистояння цим викликам вимагають вироблення кожним національною спільнотою системної стратегії забезпечення безпеки. «Але це має на увазі наявність сильної держави, здатного протистояти ідеології “глобалізму” і методам формування глобального ринку, які нав’язуються світу багатими країнами» [17, с. 223].

Слід зазначити, що серед учених немає єдності думок щодо існування національних держав в умовах глобалізації.

Деякі дослідники вважають, що глобалізація гранично послаблює національні держави. Так, американський політолог С. Стренж констатує «відсутність держави». Японський економіст К. Омайє говорить про «кінець національної держави», стверджуючи, що внаслідок розвитку регіональних економік держава самоліквідується [19]. Цей погляд поділяють і деякі німецькі учені. Згідно з М. Цюрном, через «денаціоналізації» економіки і суспільства держава стала збитковою, а управління повинно здійснюватися за межами національної держави [20].

Інша група вчених зазначає, що глобалізація не послабляє державу, а кидає їй виклик, змушуючи національні уряди пристосовувати свою політику до вимог глобальних ринків.

Так, німецький політолог Ш. Ширм вважає, що глобалізація дає національній державі шанс на оновлення й економічне зростання. Вона полегшує приплив і відтік ресурсів, що змушує уряди національних держав пристосовувати свою політику до вимог глобальних ринків, щоб брати участь у динамічному розвитку глобальної економіки. Змінюються лише рамкові умови економічної політики, створюються (завдяки посиленню конкуренції за мобільні ресурси, розміщення виробництва та інвестицій) стимули для проведення ліберальних ринкових реформ. Лише в цьому сенсі обмежується самостійність держав, їх можливості проводити політику, що ігнорує очікування глобальних ринків.

Деякі вчені трактують глобалізацію в широкому цивілізаційному сенсі – як стратегічний напрямок розвитку людської цивілізації з початку її зародження. Є погляд,

згідно з яким за чотири століття до Різдва Христового імперія Олександра Македонського вже представляла собою форму глобалізації. Інші автори відносять початок глобалізації до 1800-х і навіть до 1500-х рр. Деякі вчені схильні ототожнювати її з модернізацією. Наприклад, М. Уотерс вважає, що глобалізація «збігається з модернізацією за часом і, отже, триває з початку XVI ст.».

На думку В. А. Рюміна, перша хвиля глобалізації припала на кінець XV – початок XVI ст. і пов'язана з епохою великих географічних відкриттів. Друга хвиля (XVIII ст.) – Породження промислової революції і прояв єдиного світового простору, створеного ринком та обміном. Третя хвиля – кінець XX ст., коли інформаційні технології розмивають кордони між країнами і народами [12, с. 64].

Виклад основного матеріалу. Минуле є минуле, однак його вивчення необхідне для побудови майбутнього. Воно – наша головна турбота, наша загальна відповідальність. Ми повинні по-новому поставити проблеми, відкрити нові формули для виправлення нинішніх тенденцій... Але на якій основі? З якими цілями? За якими мірками? Навіть поверхневе вивчення сьогоденної ситуації вимагає врахування її найбільш примітних характеристик. Характерно, що, коли такий аналіз застосовується у глобальному масштабі, простіше виявляється знайти цифри про лиха, що вражають суспільство, ніж про прогрес, досягнутий за останні роки завдяки науці і техніці.

Дійсність свідчить, що нинішній стан людства в масштабі всієї планети далеко не втішний. Згідно з даними, представленими до ООН, серед приблизно 7,046 млрд жителів Землі (на 2012 р.) налічується:

- 570 млн, які не доїдають;
- 800 млн неписьменних дорослих;
- 250 млн дітей, які не отримують ніякої освіти;
- 1,5 млрд чоловік, які не мають необхідного медичного обслуговування;
- 1,3 млрд чоловік з річним доходом нижче 90 доларів;
- 1,3 млрд чоловік, позбавлених адекватних житлових умов.

Варто зауважити, що вирішення вищевказаних проблем не залежить тільки від внеску науки і техніки. Мова йде в основному про соціально-політичну проблему, і, по суті, це питання етики.

Але самим знаменним фактом наших днів є, мабуть, пробудження свідомості народів і громадян; людство набуло загальну долю, за посередництвом каналів інформації, що множаться, люди відчули, наскільки вони близькі один до одного.

Минули її часи, коли одна частина людства нічого не знала про стан іншої. Засоби масової інформації дійшли до самих віддалених куточків, і навіть там, де немає самого необхідного, знають про нинішній розвиток розвинутих країн. Але чи знають власники високого рівня життя про стан собі подібних, для яких боротьба за виживання є щоденною проблемою?

Неприпустимо, щоб свідомість змиралася з таким світовим порядком або, правильніше, безладдям:

- 6 % населення планети споживають 35 % її основних продуктів;
- дохід на душу населення в одних країнах у 250 разів перевищує дохід в інших;
- у деяких країнах на озброєння витрачається у 70 разів більше коштів, ніж на освіту;

- експортна продукція багатьох держав недостатня для покриття їхніх елементарних потреб у харчуванні і виплати боргових відсотків;
- в одних місцях накопичуються і навіть знищуються надлишки продовольства, в інших – люди вмирають із голоду;
- у зв'язку зі зниженням попиту згортається промислове виробництво, у той час як дві третини людства живуть у крайній бідності;
- як і раніше панує невігластво, зростають абсолютні цифри неграмотності.

Виправлення настільки незадовільного стану вимагає глибокого аналізу відносин, які існують і повинні існувати між наукою, етикою і політикою. Без такого аналізу ми виявимося неспроможні в ситуації, коли будуть збільшуватись конфлікти між країнами, скорочуватися можливості планети для підтримки життя. Ми повинні зробити все необхідне для того, щоб виключити подібний розвиток подій.

Для поглиблення запропонованого аналізу доречно розглянути деякі характерні ознаки ситуації, що склалася. По-перше, взаємозв'язок різних її аспектів, тісна взаємозумовленість одних іншими. По-друге, глобальний характер проблеми – порушення рівноваги у світовому масштабі. Тут немає меж. По-третє, специфічність, яка зовні виглядає парадоксально поруч із глобальністю. Кожна країна, кожен регіон відрізняються специфічністю розвитку процесу. По-четверте, міждисциплінарністю. Думаю, що іншого підходу до цього питання немає. По-п'яте, монетаризація певних ресурсів, які ще зовсім недавно природа пропонувала «безкоштовно», – повітря, вода... З іншого боку, сам пошук рішень припускає володіння ресурсами. Нарешті, політична воля як визначальний фактор, що обумовлює пошук і знаходження рішень.

1. Взаємозв'язок. Найбільш яскраві приклади щодо цього – харчування, охорона здоров'я і житлові умови. Взаємодія проявляється тут таким чином: односторонні дії з пом'якшення стану в якій-небудь одній із цих сфер можуть викликати прогресуюче погіршення всього «середовища» у більш широкому змісті, ніж ми сьогодні розуміємо це слово. Наприклад, вода: щодня від нестатку питної води помирають 25 тис. чоловік. Вода ж стає непридатною для пиття значною мірою через демографічну скупченість у прилеглих до міст поясах. З одного боку, тут виникає проблема сільського населення і відтоку людей із села в місто, а з іншого боку – проблема збільшення виробництва продовольства, що тягне за собою наслідки іншого роду – застосування шкідливих для здоров'я гербіцидів, добрив і пестицидів.

2. Міжнародний і навіть глобальний характер порушення рівноваги. Вода і повітря не мають меж. Тому цю проблему не можна пов'язати з географічними регіонами. Забруднення – явище універсальне. Представники «третього світу» неодноразово вказували, що їхньої провини в забрудненні середовища немає, оскільки вони не беруть участь у присвоєнні прибутків.

3. Специфічність. Кожна країна і навіть кожен район однієї і тієї ж країни має свої власні проблеми, свій власний характер, що залежить від багатьох факторів (історичних, природних, культурних). Таким чином, усяка екстраполяція на регіональному або континентальному рівнях ризикує виявитися неточною. У всякому разі завжди необхідно брати до уваги різні аспекти одних і тих же реалій залежно від місця і часу – немає нічого остаточно надбаного та завойованого. Наука, дослідження повинні пере-

бувати у стані безперервного руху. Глобальні питання повинні у кожному випадку розглядатися стосовно до конкретної дійсності.

Ще одним важливим аспектом є ресурси. Сьогодні грошову вартість має навіть повітря, яким ми дихаємо, і вода, яку ми п'ємо... Все сьогодні коштує грошей. І буде коштувати ще більше, поки не будуть вжиті належні заходи. Необхідно подумати про джерела ресурсів, тому що без них неможливо вступити на новий шлях розвитку.

Роззброювання або, скоріше, незброєння – от та фундаментальна альтернатива, на якій концентруються сподівання людства. Сьогодні людство витрачає на озброєння більше мільйона доларів за хвилину, у той час як 30 мільйонів чоловік щорічно вмирають від голоду! Недоїдання – це ганьба людства, яка зачіпає всіх нас. Тим, хто продовжує наполягати на придбанні зброї замість продовольства, треба знову і знову нагадувати про дітей, які щодня помирають від голоду, саме від жорстокого голоду, а не від хвороб, для лікування яких не вистачає знань.

Збільшення вмісту двоокису вуглецю в атмосфері поряд з одночасним зменшенням озонного шару дозволяє передбачати відчутну і досить несприятливу зміну клімату до 2030-2050 рр. Всезростаюче використання вугілля як джерела енергії ще більше погіршить ситуацію. Поліпшення стану можливе у разі розширення використання енергоносіїв, що виключають процес згоряння. З іншого боку, варто констатувати скорочення можливостей поглинання двоокису вуглецю рослинами й водоростями (у 1978 р., наприклад, були знищені ліси на площі 20 млн гектарів), а також значно зменшився об'єм океанічного планктону через забруднення води.

Не можна проводити політику розвитку без максимально точних знань про вплив того або іншого виду діяльності на середовище. Етичний імператив нашого часу полягає в тому, щоб, з одного боку, запобігати забрудненню навколишнього середовища і, з іншого боку – сприяти всім заходам, спрямованим на зменшення вже наявного забруднення. Особливу стурбованість викликає збільшення вмісту двоокису вуглецю у високих шарах атмосфери, адже поряд з розширенням пустель – це, по суті, необоротне явище.

Потреби в енергії постійно зростають. Масове виробництво енергії, засноване на процесі згоряння (включаючи використання природного газу), є однією із самих серйозних потенційних небезпек для навколишнього середовища. Однак є можливості переорієнтації цього виробництва, причому в короткий термін, на використання – при повному дотриманні гарантій – ядерної енергії. У середньостроковому і довгостроковому плані людство може одержати цим способом достатню кількість дешевої і «чистої» енергії. Ще одне джерело надії – сучасна біотехнологія, що забезпечує виробництво продовольства і знищення відходів, які можуть перероблятися в нешкідливі речовини й давати енергію. Варто пам'ятати, що людство просто оточене енергією, що йде марно, – сонячною, морською, вітровою і т. ін. Проблема полягає в її нагромадженні. Інакше, якщо ми будемо дотримуватися демагогічних аргументів, заснованих на політичних або меркантильних інтересах, і ігнорувати наукові доводи, у найближчі десятиліття енергетична криза ще більше загостриться.

У сфері енергетики найбільш «термінове» на сьогодні завдання – гарантувати за будь-яку ціну забезпечення нафтою, а найбільш «важливе» – знайти нові можливості, що дозволяють, з одного боку, значною мірою відмовитися від використання нафти й, з іншого боку – знизити шкідливий вплив на навколишнє середовище. Такий пошук ду-

же важливий, оскільки необхідна всебічна економія нафти (адже це обмежений природний ресурс), тому що вона потрібна для інших цілей, де не так легко підібрати замітники (процеси хімічного синтезу).

Серед питань, розглянутих як важливих, необхідно віддавати пріоритет тим, які є необоротними і для яких вирішальний фактор – час. Із цього погляду в сучасній проблематиці можна виділити такі теми, які розглянемо далі.

Народонаселення. Населення Землі збільшується на 200 тис. чоловік у день, причому значна частина з них приречена на хвороби, голод, невігластво, крайню убогість – і все це, незважаючи на наукові й технічні ресурси, досягнутий прогрес, заклики до солідарності, що доносяться із всіляких джерел.

Відтік сільського населення. Переміщення сільського населення у міста вже приводить і в майбутньому ще більше приведе до виникнення людських скупчень, які неприйнятні з різних поглядів. Перехід із сільського суспільства у міське припускає зміну понять часу і простору. Тип індустріалізації, заснований на подібній міграції, вже вичерпав себе. Перехід від людини, що виробляє, до людини, що творить, буде все більш прискорюватися. І в цьому процесі створення кращого життєвого середовища, пристосованого для творчості й розкриття індивідуальних здібностей, багаті не повинні одержувати більше благ на шкоду бідним. У той момент, коли нарешті м'язова сила починає поступатися місцем силі розуму, коли від рутини людина переходить власне до «людського стану», до інформації, освіти і знань, необхідно із самого початку за будь-яку ціну уникнути кричущої нерівності одних у порівнянні з іншими.

Забруднення біосфери внаслідок уже згаданого «прогресу», що майже вийшло з-під контролю людини. Серед необоротних впливів на природу варто виділити безвідповідальну витрату мінеральних ресурсів, адже деякі з них є в досить обмеженій кількості.

Здатність управління світом, у якому зростають динаміка, складність і обсяг непередбачуваних подій, перетворюється у ключову проблему, яка вимагає чималої уяви. Тільки при цій умові можна забезпечити перебудову системи, включаючи концептуальну, перехід від суспільства людини-виробника до суспільства людини-творця.

У міру нагромадження і розширення знань, пов'язаних з ними технічних можливостей, зростає й ступінь незадоволеності людини. Потік інформації перевершив у професійному й особистому плані здатність людини до її засвоєння. Люди почувають себе перенасиченими нею і непомітно стають байдужими, тому що з кожним днем скорочується їхня здатність впливати на події. І все це – незважаючи на успіхи науки і техніки в боротьбі із хворобами, збільшення тривалості життя, розширення можливостей виробництва і зберігання продовольства, відкриття нових джерел енергії і способів її нагромадження...

Сучасна людина бачить й іншу сторону медалі. З кожним днем, незважаючи на науково-технічний прогрес – а може бути, із-за нього, – становище у світі все більше погіршується, забруднюється і стає все більш непридатною для проживання біосфера, зростає ймовірність загальної катастрофи. Всі країни, всі люди роблять свій внесок у технічний прогрес, але лише деякі одержують від нього вигоду. Досягнення у сфері медицини, харчування, комунікації і т. ін. являють собою гарну лицьову сторону наукового прогресу. Людей – при всій їхній скромності і в той же час величі – охоплює хвилювання: не тільки від захоплення перед вчиненим, але й від жаху перед зворотним боком

медалі. Зворотний бік прогресу полягає головним чином у необачному, неповному і неправильному застосуванні науки. Сьогодні міста задихаються від приватного транспорту, що вирвався з-під контролю, від гнітючого стану на міських околицях, від забрудненої атмосфери і річок. Такий результат правильного застосування науки або її ігнорування. Під загрозою перебуває не тільки навколишнє середовище, але і саме особисте життя людини. Значні досягнення у нейробіології, психології, етнографії, медицині, у соціальній сфері одночасно містять у собі небезпеку маніпулювання особистістю.

Отже, для викорінювання голоду, бідності, хвороб і невігластва терміново необхідні спільні творчі зусилля у світовому масштабі, які допоможуть знайти нові або адаптувати вже наявні підходи для виправлення сучасних тенденцій і пом'якшення існуючої напруженості. Варто шукати нову модель «порядку». Однак усім нам не вистачає можливостей і часу для планування більш гармонічного, менш агресивного майбутнього, в якому людина одержить можливість безперешкодно користуватися свободою, вибирати без якихось сторонніх порад із декількох варіантів, думати за себе. Розвиток техніки не спричинив розвитку здатності до міркування і філософії. Людина створила неприродне навколишнє середовище, яке її пригнічує. Ритм наших днів народжує почуття швидкоплинності, запаморочення, порожнечі. Кожне нове рішення викликає нові проблеми, тому що суспільне й особисте життя – це динамічні перехідні процеси, що мають специфічні характеристики. Тому не може бути остаточних рішень, кожен день – ланка в ланцюзі питань, які не припиняються.

Спіраль споживання має межу, і ми близькі до неї. Потрібно спрямувати погляди на такі найважливіші сфери, як охорона здоров'я, забезпечення продовольством, культура. Прийшов час установити пріоритети відповідно до основних потреб людини.

Перед таким складним становищем замість рішучості, бажання змінити курс, викрити й відкинути тих, хто веде корабель у неправильному напрямку, ми бачимо пригніченість, розгубленість. У той момент, коли нам необхідна розрядка, мирне співіснування, нас обіймають тривоги, страхи, захльостують розгнуждане насильство і агресивність. У демократичних країнах здійснення влади наштовхується на численні перешкоди: тероризм, злочинність. Моральна деградація сьогодні стає нормою життя, нерозлучним супутником свободи. Ми не можемо жити без надії на те, що ситуація зміниться на краще. Але потрібні також рішучість захищати нові критерії, сміливі реформи; ми повинні «не плисти за течією, а вміти летіти проти вітру». І така позиція не може бути властива лише порівняно вузькому колу інтелектуалів. Вона повинна поширитися на все суспільство і, відповідно, перетворитися у вимогу для тих, хто править від його імені.

Тейяр де Шарден опублікував у 1948 р. нарис «Напрямки й умови майбутнього», в якому ставив запитання: «Чи не занадто безтурботно витрачаємо ми свої ресурси у квапливому прагненні просунути вперед? Адже завтра ми дійдемо до такої точки, коли рух зупиниться через їх відсутність. Тим часом населення планети стрімко зростає, а кількість придатної для обробки землі на всіх континентах скорочується. Будемо ж обережні – ми поки на глиняних ногах...».

Прошло багато років, але стан не змінився. Він навіть погіршився, тому що могутність наша з кожним роком зростає, а регулюючі засоби все ще далекі від досконалості.

Правильно, що людина починає розуміти, що прогрес здатний роздавити її саму або її найближчих нащадків. Правильно, що багато вчених і навіть деякі керівники починають усвідомлювати навислу над людьми величезну небезпеку й направляють свої зусилля на розгляд і вивчення зворотної сторони медалі, на проектування і планування майбутнього, на визначення пріоритетів, у межах яких людина розглядається не просто як мала ланка величезної машини виробництва і споживання.

Розкриваючи закони природи, людина вивчила умови й механізми, які дозволили їй одержувати велику кількість синтетичних речовин і навіть створювати нове навколишнє середовище, швидко зв'язуватися з іншими, пересуватися на більших швидкостях, досліджувати навколомний космічний простір і навіть проводити надзвичайно небезпечні експерименти з непередбаченими для людства наслідками. Сьогодні людство продовжує досліджувати свої джерела, нескінченний простір, порушує питання про свою космічну самотність, «космічність», але середовищем її перебування залишається біосфера, в яку воно своїми власними руками привносить безліч неприродних факторів. Це здійснює глибокий вплив на його власну психологію. Нині воно живе оточене продуктами своєї праці, у середовищі, створення якого було його метою, але яке може стати його кінцем.

Чи здатна людина передбачати адекватне використання знань, природних ресурсів, техніки чи це вище її фізичних і інтелектуальних можливостей? Людство управляє життям, і воно повинне подбати про біосферу. Послідовне планування несумісне з невблаганним детермінізмом біологічних законів, які намагаються застосувати до незрівнянно більш складної поведінки людини.

Мабуть, найбільш страхітлива прикмета наших днів – «механізація людини». Непомітно ми перетворилися у гвинтики велетенського механізму. На наших очах народжується небувалий парадокс: чим більше ми одержуємо засобів для пересування, для уникнення один одного, тим більше є скованими, більше відчуваємо холод рутини, швидкоплинність часу; потужний потік інформації, що обрушується на нас, загострює почуття самотності, створює дефіцит спілкування.

Технічний прогрес веде до розчинення зусиль окремої людини в колективній праці. Якщо так буде тривати і в майбутньому, то людина остаточно втратить своє обличчя, стане частиною гігантської машини, яка змушує всіх і все діяти однаково.

Сучасна людина аналізує орієнтири, яких їй варто дотримуватися для забезпечення більш впорядкованого майбутнього, де можна буде контролювати прогрес, не потрапляючи під його владу. І тут виникає питання про те, що їй треба і чого не слід робити. Мова йде про одну з головних проблем сучасної епохи – про співвідношення характеристик постіндустріального суспільства з можливостями людського мозку (а не навпаки), про новаторство в науці і техніці. Потрібно критично розглянути наслідки людського мислення і дій, визначити для себе, що технічно можливо і що бажано або принаймні припустимо.

Сьогодні багато чого можливо, але не все бажано. Є соціально небажані речі, етично нетерпимі. Чи може людина не робити їх? Чи повинна вона відмовитися від використання можливостей, що відкриваються перед нею, на основі інших, ніж ефективність і функціональність, критеріїв? Відповідь буде, поза всяким сумнівом, позитивна. Те, що етично нетерпимо, не повинно реалізовуватися на практиці, нехай навіть цьому немає технічних перешкод. Саме в етичному плані належить прийняти самі важкі рішення.

Проблематика розвитку вимагає передбачення, пошуку орієнтирів. Сьогодні ще можливо змінити тенденції зростання і створити нові умови екологічної й економічної стабільності. Глобальна стабільність – це такий стан, при якому кожна людина задовольняє свої основні матеріальні потреби й має рівні можливості для реалізації свого потенціалу.

З іншого боку, в міру зростання технічного рівня відбувається знецінювання особистості. Знецінювання стало колективним, і це велика проблема.

Справа в тому, що поряд із прогресуючим забрудненням природи «забруднюється» також і людський розум. Життя втратило привабливість тому, що в ньому майже немає нічого незвичайного. Немає таємниць, немає обривів, до яких могла б прагнути молодь, немає ясних перспектив для майбутніх поколінь. Усюди твориться насильство, у свідомості наших дітей тісняться занепадницькі розпливчасті форми краси й людської поведінки, однак протестують лише одиниці, інші знизують плечима. Нині багато західних учених пишуть про те, що найважливіший факт сучасної західної цивілізації полягає в тому, що виробництво розгортається сьогодні на тлі поліпшення соціального забезпечення, умов праці й розширення матеріальних благ. Наголос як і раніше робиться на застарілі положення (робота за будь-яку ціну, нехай навіть рутинна, монотонна, принизлива; показники відображають багатство нації, а не добробут громадян), а під сукном лежать проекти справжньої модернізації, загальної освіти, професійного навчання, раціоналізаторства і науково-технічних досліджень. Використовуючи таку «негідну» соціально-економічну методологію, ми намагаємося втримувати на плаву наші термінові, місницькі інтереси. Ми не бачимо повної картини світу, не повертаємося обличчям до проблем, не відповідаємо на заклик часу.

Японія, наприклад, досягла вражаючих успіхів завдяки знанням, освіті, ініціативі своїх громадян, яку підтримує держава, звільненню від повсякденних турбот людей, які вміють думати. Нам було б корисно перейняти у цієї країни деякі методи, які дали настільки гарні результати.

У світі нагромадилося стільки знань і технічних нововведень, що навіть здається нормальним не брати до уваги всю серйозність проблем, які ставить перед нами прогрес. Прогрес не обминає людини, і він до того ж має необоротний характер. Однак неминучість процесу – при всій його силі й привабливості – не виключає стурбованості. Чи правильний шлях ми обрали? Чи повинні залишатися незмінними напрямки науково-технічного прогресу? Чи не руйнує людина саму себе? Чи немає небезпеки в тому, що темпи домінують над напрямком?

Будь-яке нове знання може бути використане на благо людини або на шкоду їй. Наше завдання – забезпечити тверезе і раціональне його застосування. Необхідно переорієнтувати використання знань. Пошук нового не виправдовує забуття вже придбаних знань, які могли б принести користь. Необхідна база для наполегливого просування до технології безпеки замість технології швидкості, до технології адекватної інформації і поширення знань, поліпшення жител, містобудування, харчування, екології людини, позбавлення її від страждань. Не можна з легкістю під надуманими приводами (особливо це стосується представників влади і вчених) ухилятися від соціальної відповідальності. Необхідно постійно думати про вимоги справжнього обов'язку.

Ми перебуваємо перед новим баченням космосу, нашої планети, людства в його сукупності й кожного з нас окремо. Сучасні супутники не знайшли на Марсі родючої

землі, яку колись виявили легендарні вікінги в заморських краях. Неймовірні зусилля мореплавців минулого, які перетнули океан, дали на той час набагато більше, ніж польоти сьгоднішніх космічних кораблів. Але важливість і тих і інших відкриттів рівнозначна для людського розуму. Вони привели до розширення масштабів діяльності людей. Тепер же людина усвідомлює, що вона повинна обмежитися (нехай навіть є інші населені світи – вони для неї недосяжні і в силу цього несуттєві) невеликою блакитною планетою Сонячної системи під назвою Земля. Космос нескінченний, але «наш космос» обмежений. Отже, ми повинні піклуватися про нього і не руйнувати його, тому що кількість людей зростає, а середовище нашого спільного проживання стає все менш природним. Зі зміною картини світу істотно змінився наш власний світогляд і, таким чином, роль кожного з нас на новій сцені.

Застосування науки, як ми вже говорили, занадто поляризувалося навколо цілей руйнування і надлишкового благополуччя. Гірше того, не приділялося належної уваги попередженню ерозії навколишнього середовища, що було викликане невиправданим виробництвом певних предметів споживання.

Ніколи ще не був настільки глибокий розрив між технічними можливостями і їхнім реальним використанням для вирішення найбільш істотних проблем значної частини людства. І ця прірва постійно зростає.

Потрібно мати сміливість, щоб боротися, а не ухилятися від боротьби. Якість кожного життя, освіта кожної людини, індивідуальний підхід до кожного... Все це прийде, якщо ми вже сьогодні почнемо виправлення шляху людства, ґрунтуючись на нових цінностях, на нових етичних підвалинах.

Зростаючий розрив у доходах різних країн пов'язаний з нерівним внутрішнім розподілом доходів між соціальними прошарками і найчастіше з відмінностями між містом і селом. Тому демаркаційна лінія, що розділяє бідність і багатство, проходить не тільки між державами, але також між їхніми окремими районами і цілими географічними регіонами. Правильно, що категорії бідності (яка в екстремальних випадках може дійти до вбогості і голоду) і багатства (яке може прийняти форму достатку, розкоші й марнотратства) мають відому рухливість. Останніми роками з'явилися країни, що розвиваються, з помітним економічним потенціалом, деякі з них стали власниками чималих фінансових можливостей (нафта, певні види сировини). У той же час у більшості країн, що розвиваються, які не мають таких сприятливих умов, і без того вже хиткий стан ще більше погіршився. Таке ж явище спостерігається у розвинених державах, чий стан і перспективи на майбутнє досить нерівнозначні.

У цілому міжнародна економіка переживає кризу, і її наслідки з більшою або меншою тяжкістю дають про себе знати в різних країнах. Самими явними симптомами цієї кризи, яка створює обстановку невпевненості у завтрашньому дні, є спад у сферах виробництва й обігу, різкі сплески інфляції, нестабільність цін і валют, скорочення зайнятості, високий рівень безробіття. В умовах взаємозалежності економік криза, що поширюється подібно заразній хворобі, погіршує стан (виключення становлять країни, які володіють дуже великими резервами), і знову виникає спокуса відступу і повернення до національного протекціонізму, що загрожує ще більшим розривом між багатими і бідними. Ця спокуса відступу, що поширюється на людину, на округ, автономне співтовариство або націю, є інволюційним феноменом, протилежним здоровому прагненню

виявитися на висоті положення. Таким чином, труднощі нинішньої ситуації налаштовують народи на усвідомлення необхідності значних змін, заміни пануючого «безладдя» на справедливий і рівноправний порядок.

Схоже, що міжнародна система не здатна тримати під контролем усе, що відбувається нині в економіці. Це, безсумнівно, викликане тим, що ця система не пристосована до світового масштабу проблем і не відповідає законним сподіванням нових держав і потребам народів. Самі постулати економічної науки повинні стати об'єктом перегляду у світлі нових економічних, соціальних і політичних реальностей. Людство не володіє майбутнім, а економічна раціональність, до якої прагнули під час складання програм і планів, виявилася порушеною випадковостями дійсного моменту і певними ускладнюючими факторами. Незважаючи на спроби наукового пояснення, перспективи на майбутнє не прояснилися, виникла ситуація, яка вимагає політичної координації між усіма країнами для прийняття рішень, які стосуються всього світового співтовариства. А це припускає зміну міжнародних політичних структур. Воно тим більш необхідне, що значної модифікації зазнали політичні межі, в яких після Другої світової війни сформувався нинішній економічний порядок. У наступні періоди політичної деколонізації незалежність завоювали нові країни, і тепер вони повинні зміцнити її в економічній, соціальній і культурній сферах.

Висновки. Всі проблеми, з якими зіштовхується нині й зіштовхнеться у найближчому майбутньому людство, знаходять своє вирішення у солідарності. Але зазначимо, що у солідарності, яка тлумачиться з позицій благородства, готовності допомогти, спільних зусиллях. Любов не переводиться у гроші, а суспільну солідарність не можна розуміти винятково в економічному плані. Першими «добровольцями», тими, хто усвідомлює невідкладність проблем, повинні стати інтелектуали, вчені. Люди, які з найбільшою відповідальністю визначають соціальні пріоритети і перетворюють їх у життя в ім'я остаточного звільнення особистості. Надзвичайно важлива роль належить також і засобам масової комунікації; вони повинні донести інформацію про боротьбу за нову незалежність до всіх клітин нового «організму», який ми хочемо створити. Боротьба за нову незалежність обіцяє бути непростою і довгою. Але є надія на те, що людство вийде із такої глобальної кризової ситуації і досягне вершин прогресу в широкому розумінні цього слова.

Список використаних джерел

1. *Ашкерев А.* Философия глобализации / А. Ашкерев // Сумерки глобализации. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – С. 5–11.
2. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. *Воскресенский А. Д.* «Большая Восточная Азия»: энергетические аспекты международных отношений и безопасности / А. Д. Воскресенский // Энергетические измерения международных отношений и безопасности в Восточной Азии. – М. : МГИМО, 2007. – С. 22–47.
4. *Друкер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке / П. Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2003. – 272 с.
5. *Иванов И. С.* Россия и мир на рубеже тысячелетий / И. С. Иванов // Мир и Россия на пороге XXI века : вторые Горчаковские чтения. МГИМО МИД России (23–24 мая 2000 г.). – М. : РОССПЭН, 2001. – С. 4–10.
6. *Колеман Д.* Комитет 300. Тайны мирового правительства / Д. Колеман. – М. : Витязь, 2003. – 320 с.

7. Коллонтай В. М. Эволюция западных концепций глобализации / В. М. Коллонтай // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 24–30.
8. Мантатов В. В. Устойчивое развитие мира: диалог цивилизаций Востока и Запада / В. В. Мантатов // XXI век: диалог цивилизаций и устойчивое развитие : тезисы докладов международного симпозиума. – Улан-Удэ : ВСГТУ, 2001. – С. 5–9.
9. Момджан К. Об одном многократно упоминаемом процессе / К. Момджан // Сумерки глобализации. – М., 2004. – С. 39–45.
10. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
11. Покровский Н. В зеркале глобализации / Н. Покровский // Сумерки глобализации. – М., 2004. – С. 54–57.
12. Рюмин В. А. Глобализация и цивилизационные перспективы человечества / В. А. Рюмин // Глобализация в социально-философском измерении : сборник материалов конференции. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 64–69.
13. Семенов В. С. О перспективах человека в XXI столетии / В. С. Семенов // Вопросы философии. – 2005. – № 9. – С. 26–37.
14. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века : пер. с англ. / Элвин Тоффлер. – М., 2009. – 669 с.
15. Тойнби А. Дж. Диалоги Тойнби – Икеда / А. Дж. Тойнби, Д. Икеда. – М., 1998. – 445 с.
16. Хоружий С. С. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта / С. С. Хоружий // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 32–44.
17. Цыганков П. А. Теория международных отношений / П. А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2003. – 400 с.
18. Anderson W. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. – Oxford, 2001.
19. Waters M. Globalization. – L. ; N.Y., 1996.
20. Zurn M. Gesellschaftliche De-Nationalisierung und Regieren in der OESD – Welt. – Opladen, 1998.

УДК 316. 334. 3

Ю.В. Літошенко, викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДВОВЕКТОРНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК УМОВА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стаття присвячена дослідженню специфіки політичної, соціокультурної ситуації в державі, проблемі регіональної поляризації, що має прояв у відсутності ціннісних експектацій, оцінюванні минулого, самоідентифікації, світогляду, питань мови, і загрожує цілісності та суверенітету держави.

Проаналізовано головні причини, які детермінують порушення етнотериторіальної та національної єдності України та шляхи консолідації української нації. На думку автора, для подолання проблеми розвитку українського суспільства необхідна нова правова база. Україна надзвичайно урізноманітна етносоціокультурними відмінностями її регіонів. Тому не варто прагнути однієї моделі життєдіяльності для всіх. Саме релевантність українського права, враховуючи двовекторність народу, дозволить, нарешті, створити умови для будівництва соборної України.

Ключові слова: біполярність, соборність, національна єдність, етнотериторіальна єдність, консолідація, нація, федералізація, децентралізація, субсидіарність.

Статья посвящена исследованию специфики политической, социокультурной ситуации в государстве, проблеме региональной поляризации, которая проявляется в разнице ценностных экспектаций, оце-